

5.9.6 (10 02 22) ЯЗЫКИ НАРОДОВ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН (ИРАНСКИЕ ЯЗЫКИ)
5.9.6 ЗАБОНҲОИ ХАЛҚҲОИ МАМОЛИКИ ХОРИҶӢ (ЗАБОНҲОИ ЭРОНӢ)
5.9.6 LANGUAGES OF THE PEOPLES OF FOREIGN COUNTRIES (IRANIAN LANGUAGES)

УДК 821.21

DOI 10.24412/3005-849X-2024-3-96-104

БАӢЗЕ МУЛОҲИЗАӢО ДАР БОРАИ «МАРЗБОННОМА» ВА МУАЛЛИФИ ОН	Кодирова Фируза Рустамовна , доктори фалсафа (PHD) аз рӯи ихтисоси филология, мудири баҳши тадқиқоти таърихи МД «Маркази илмии Камоли Хучандӣ» (Хучанд, Тоҷикистон)
НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ О «МАРЗБАН-НАМЭ» И ЕГО АВТОРЕ	Кодирова Фируза Рустамовна , доктор философии (PHD) по специальности “Филология”, заведующий отделом исторических исследований ГУ «Научный центр Камола Худжанди» (Худжанд, Таджикистан)
SOME CONSIDERATIONS BESET WITH “MARZBON- NAME” AND ITS AUTHOR	Kodirova Firuza Rustamovna , PhD on specialty of “Philology”, the head of the department of historical researches of the SE “Scientific centre of Kamoli Khujandi” (Khujand, Tajikistan) e-mail: fkodirova 9101@mail.ru

Яке аз намунаҳои ҷолиби насри пандуахлоқи форсӣ-тоҷикӣ – «Марзбоннома» мавриди баррасӣ қарор гирифта, ки дар асри IX бо лаҳҷаи табарӣ аз ҷониби яке аз давомдиҳандагони сулолаи Бовандиҳо – Марзбон ибни Шарвин эҷод шудааст. Дар асри XII, тақрибан дар як асру замон, ду нусхаи мустақили бознависишуда: 1) «Равзат-ул-уқул», мутааллиқ ба қалами вазири подшоҳи Рум – Муҳаммад ибни Ғозӣ Ал-Малатиявӣ; 2) «Марзбоннома»-и Саъдуддини Варовинӣ, ки бо хоҳиши вазири Атобаки Озарбойҷон – Ҳоҷа Абулқосим Рабибуддини Ҳорун ибни Алӣ ба миён омада, бад-ин васила асли асари номбурда барои насли минбаъда ҳифзу нигоҳдорӣ шудааст. Таъкид гардида, ки ҳар ду асар бо усули ҳикоят андар ҳикоят созмон ёфта, аз лиҳози сабк шабеҳи «Калила ва Димна» мебошанд. Ҳамчунин, дар хусуси дастхатҳои дар китобхонаҳои гуногуни олам маҳфузбуда ва тарҷумаҳои асар ба забонҳои туркиву арабӣ маълумот дода шудааст. Қайд гардида, ки «Марзбоннома» ба ҷуз арзиши адабӣ, дорои аҳаммияти бузурги таърихӣ мебошад.

Калидвожа: таърих, адабиёти форсӣ-тоҷикӣ, насри пандуахлоқи асри XII, Марзбон ибни Шарвин, Муҳаммад ибни Ғозӣ Ал-Малатиявӣ, Саъдуддини Варовинӣ, «Марзбоннома»

Анализируется великолепный образец персидско-таджикской нравоучительной прозы - книга «Марзбан-намэ», оригинал которой был создан в IX веке на диалекте табари преемником династии Бавандидов Марзбаном ибн Шарвином. В XII веке почти одновременно появляются две независимые друг от друга переработки произведения: 1) «Равзат-ул-укул» («Сады остроумия»), принадлежащая перу румско-сельджукского визиря Мухаммада ибн Гази из Малаты; 2) «Марзбан-намэ» («Книга о Марзбане») Саъдуддина Варовини, сочиненная по желанию визиря атабеков Азербайджана Абулкасыма Рабибуддина Харуна ибн Али и тем самым сохраненная для будущих поколений. Подчеркивается, что оба произведения написаны в стиле “рассказ в рассказе” и являются подражением «Калиле и Димне». Представлены описания рукописей книги, хранящихся в разных библиотеках мира. Приведены сведения о переводе «Марзбан-намэ» на турецкий и арабский языки. Отмечается, что, кроме литературной значимости, произведение имеет большую историческую ценность.

Ключевые слова: история, персидско-таджикская литература, назидательская проза XII века, Марзбан ибн Шарвин, Мухаммад ибн Гази из Малатьи, Саъдуддин Варовини, «Марзбан-намэ»

The article analyzes one of the magnificent examples of Persian-Tajik moralizing prose - the book "Marzban-name", the original of which was created in the 9th century in the Tabari dialect by the successor of the Bavandid dynasty, Marzban ibn Sharvin. In the 12th century, almost simultaneously, two independent adaptations of the work appeared: 1) "Ravzat-ul-ukul" ("Gardens of Wit"), written by the Roman-Seljuk vizier Muhammad ibn Ghazi from Malatya; 2) "Marzban-name" ("Book of Marzbon") by Saduddin Varovini, composed at the request of the vizier of the Atabeks of Azerbaijan Abulkasym Rabibuddin Harun ibn Ali and thereby preserved for future generations. It is emphasized that both works are written in the style of "a story within a story" and are an imitation of "Kalila and Dimna". Descriptions of book manuscripts stored in different libraries around the world are presented. Information is provided on the translation of "Marzban-name" into Turkish and Arabic. It is noted that, in addition to literary significance, the work has great historical value.

Keywords: history, Persian-Tajik literature, didactic prose referring to the 12th century, Marzbon ibn Sharvin, Muhammad ibn Ghazi from Malatya, Sa'duddin Varovini, "Marzbon-Name"

«Марзбоннома» аз аввалин намунаҳои осори насри пандуахлокии адабиёти форсибад буда, ба қавли Маликушшаро Баҳор «яке аз ҷавоҳири пурбаҳои тоҷи адабиёти форсӣ» (3, 385) ба шумор меравад, ки муаррифии он ҳамчун сарчашмаи адабӣ ва таърихӣ ҳолӣ аз аҳамият нест. Перомунӣ ин асар чанд нуктае мавҷуд аст, ки то ҳол бознашуда мебошад. Таърихи таълифи асли он дар осори сарчашмашиносӣ ба таври гуногун нишон дода шудааст ва китобе, ки то ба имрӯз мавриди мутолиа ва омӯзишу баррасии аҳли илму адаб қарор дорад, тарҷума ё ба қавли М.Қазвинӣ «ислоҳ»-и Саъдуддини Варовинӣ – «Марзбоннома» ва Мухаммад ибни Ғозӣ Ал-Малатиявӣ – «Равзат-ул-уқул» мебошад.

Баҳси муаллифи нахустини «Марзбоннома». Бино ба қайди баъзе муҳаққиқон асли асар, ки то ба имрӯз, мутаассифона, аз байн рафтааст, намунае аз адабиёти пеш аз ислом, яъне бозгӯйкунадаи фарҳангу таърихи аҳди Сосониён мебошад (13). Аммо тибқи таъкиди Саъдуддини Варовинӣ асли китоб дар қарни IV ҳ. аз ҷониби Марзбон ибни Шарвин таълиф шудааст. Ҳамчунин, дар мавриди дигар оварда, ки «ин харидаи Узроқро баъд аз ҷаҳорсаду анд сол, ки паси пардаи хумул афтода буд ва зубули беномӣ дар ӯ асари фоҳиш карда, ба айёми давлати худованд Ҳоҷа Ҷаҳон аз сар ҷавон мегардад ва аз перояи қабули ҳазраташ ҷамоле тоза мегирад ва таровате нав мепазирад» (8, 3е). М.Қазвинӣ, ки аввалин пажӯҳишгар ва таҳиягари «Марзбоннома» мебошад, бар ҷавоби ин навишта бидуни зикри ягон далел таъкид месозад, ки «фосилаи байни асли таълиф ва ислоҳи он дувисту анд сол хоҳад буд, на ҷаҳорсаду анд сол...» (8, 3е).

Дар навиштаҳои муҳаққиқони тоҷик низ Марзбон ибни Рустам ибни Шарвин муаллифи нахустини «Марзбоннома» ба ҳисоб рафтааст (11, 406-407; 1, 159; 4, 478; 14, 263). Асоси сарчашмаи онон мақолаи донишномавии «Луғатномаи Деҳхудо» мебошад (5, 20656).

Муҳаққиқи эронӣ Маҳдӣ Ризой дар мавриди муаллиф ва соли таълифи асари мавриди таҳқиқ назари хос дошта, фарзияи эҳтимолии зеринро пешниҳод кардааст: «Марзбоннома» дар замони ҳукумати Хусрави Анӯшервон ва ё андак баъдтар аз он аз ҷониби нафаре ё гурӯҳи муаллифон таълиф шуда, асли он, яъне нахустин гунаи таълифёфтаи он ба даврони қабл аз Ҳахоманишиён мерасад ва Марзбон ибни Рустам барои он ки ин асар аз форсии миёна ба забони табарӣ баргардон кардааст, номи худро бар сари он навиштааст» (13, 67).

Нуктаи ниҳой дар баррасии ин масъала дар мақолае бо унвони «Чусторе дар шинохти муаллифи ростини «Марзбоннома» гузошта шудааст (16). Муаллифони ин мақола – Муҳаммад Алӣ Нурии Хушрӯдборӣ ва Самона Ҷаъфарӣ дар натиҷаи баррасиву муқоисаи маълумоти кутубу мақолоти илмиву бадеӣ муайян сохтаанд, ки дар силсилаи шоҳони Бовандия ду шоҳзода бо номи Марзбон буданд: «яке Марзбон писари Шарвин (панҷумин шоҳи ин силсила), ки аслан муддаии салтанат набуда ва дигаре Марзбон ибни Рустам ибни Шарвин, ки сздаҳумин подшоҳи ин силсила аст». Подшоҳи панҷуми ин силсила, ки бо номи «Шарвини Бузург» маъруф аст, давоми солҳои 158-200/775-816 салтанат намуда, соҳиби 5 писар буд. Марзбоне, ки С.Варовинӣ дар назар дорад, яке аз писарҳои Шарвини Бузург аст, ки тибқи маълумоти мундариҷ дар «Марзбоннома» аз аҳли илм буд ва меҳост дар ғушае аз мамлакат маскан гирифта, бо таълифи китоб машғул шавад. Дар воқеъ, ин шоҳзода ба таълифи китобе, ки қаблан иншо кардани онро дар назар дошта буд, ноил мегардад ва ин таълиф пас аз чанд муддати поёнёбии ҳукумати Шарвини Бузург (200/816) хусни анҷом пазируфтааст. Ин ҷо фосилаи «чаҳорсаду анд сола»-и байни таълифи Марзбон ибни Шарвин ва бознависию таҳрири С.Варовинӣ, ки бархе ба ҳақиқати он шубҳа доранд, асоснок мегардад (16, 200; 10, понздаҳ-шонздаҳ).

Бознависӣ/ислоҳ, тарҷума, тасҳеҳу нашр ва таҳқиқи асар. Чунонки қаблан зикр намудем, гунаи аслии «Марзбоннома» бо забони табарии қадим аз тарафи Марзбон ибни Шарвини Бузург таълиф гардида, аз он то замони мо хатту асаре боқӣ намондааст. Дар қарни XII «тақрибан дар як асру замон ба фосилаи 10 ё 20 сол камобеш ду мартаба «Марзбоннома»-ро аз забони табарии қадим ба забони маъмули аср, муҳалло (ороста – Қ.Ф.) ба ашъору амсоли араб, даровардаанд» (8, зе). Аввалан, соли 598/1202 Муҳаммад ибни Ғозӣ Ал-Малатиявӣ, ки дар ибтидо дабир ва сипас вазири подшоҳи Рум – Сулаймоншоҳ ибни Қилич Арслон буд, асарро ислоҳу иншо намуда, «Равзат-ул-уқул» номгузорӣ кард. Аз асари бознависишуда – ислоҳи мазкур имрӯз ду нусха боқӣ мондааст: яке дар китобхонаи Лейдан (Ҳолландия) ва дигаре дар Китобхонаи миллии Париж. Боиси зикр аст, ки бо вучуди сарчашмаи ягона доштан, «Равзат-ул-уқул» аз лиҳози шумораи бобҳо ва тартиби ҳикоят аз «Марзбоннома» фарқи зиёд дошта, ҳаҷман ба тақриб 1 маротиба бештар аст. Аз ҷумла, миқдори бобҳои «Равзат-ул-уқул» 11-то буда, бисёре аз ҳикояти таркиби бобҳояш дар «Марзбоннома» ба назар намерасанд (8, зе, ҳо, то, ёо). Ҳамчунин, забони «насири «Равзат-ул-уқул» душворхон аст, шояд ба сабаби ҳамин душворӣ бошад, ки дар садаҳои гузашта матрук мондаву аз он нусхаҳои фаровон истисноа нашудааст» (6, 25). Ба ин монанд, ин бознависӣ ё ислоҳот тафовути бисёре доранд, ки бояд мавриди таҳқиқу омӯзиши махсус қарор гиранд. Аз он сабаб, ки мавзӯи баҳси мо «Марзбоннома» аст, бештар аз веҷагиву сохтори он сухан хоҳем гуфт.

Тарҷума ва ислоҳи дуҷум, бидуни огоҳӣ аз ислоҳи аввал, тақрибан пас аз 10-20 сол бо хоҳиши вазири Атобакони Озарбойҷон – Ҳоҷа Абулқосим Рабибуддини Ҳорун ибни Алӣ бо кӯшиши яке аз фозилони Ироқ – Саъдуддини Варовинӣ аз таълифи асл баргардон ва бо ашъору амсоли форсиву арабӣ музайян гардидааст.

То имрӯз нусхаҳои зерини он дар тасҳеҳу нашр мавриди омӯзишу муқоисаи феҳристнависону мусахҳеҳон қарор гирифтаанд:

1) Нусхаи нисбатан қадимтар соли 762/1361 дар Шероз китобат шудааст, ки дар Китобхонаи Бритониё, шаҳри Лондон маҳфуз мебошад. Дар китобхонаи мазкур ду нусхаи дигар низ нигоҳдорӣ мешавад, ки дорои вижагиҳои нусхашиносии зайланд:

2) Нусхаест, ки аз қисмати поён ду ҷарағи афтодагӣ дорад. Аз рӯйи сабки хатташ маълум мешавад, ки он дар қарни X/XVI китобат шудааст.

3) Нусхаи китобатшуда дар соли 1277/1861, ки хеле ҷуғалат аст.

4) Нусхаи нисбатан саҳеҳу мазбути соли китобаташ 1075/1665 нусхаи зери дасти Ш.Шефер буда, дар Китобхонаи миллии Париж маҳфуз мебошад. Бояд қайд кард, ки аксари маонии вожаҳои душворфаҳм ва нусхабадалҳо дар ҳошияи он қайд гардидааст. Гузидаи “Марзбоннома”-ро ховаршинос Ш.Шефер аз рӯи боби аввалу дуюм интихобан ва тамоми боби сеюмро, ки, маҷмуан, 27 саҳифаи ин китобро ташкил медиҳад, дар чилди дуҷуми «Қатаоти мунтахабаи порсӣ» нашр намудааст.

5) Нусхаи дигар (соли китобат: 733/1333) дар Китобхонаи миллии Париж нигоҳдорӣ мешавад, ки низ нисбатан саҳеҳ мебошад.

6) Нусхаи шахсии Ҳочӣ Саййид Насруллоҳ, нисбати нусхаҳои қаблӣ аз лиҳози дер пайдо ва дастраси аҳли илм шуданаш наватар буда, аз тарафи соҳибаш мавриди мутолиа, ғалатгирӣ ва ҳошиянависӣ қарор гирифтааст (8, йоҳо, йото ва коф).

Ҳамчунин, мувофиқи таъкиди муҳаққиқ Ҳусайн Шайх кадимтарин нусхаи шинохташудаи «Марзбоннома» (соли 698/1299) дар Музеи бостоншиносии Истанбул маҳфуз буда, илова бар ин дар Китобхонаи Мағнисо низ куҳантарин нусхаи марбут ба соли 740/1340 низ нигоҳдорӣ мешавад (17, 256).

Дар асрҳои баъдӣ «Марзбоннома» аввал ба забони туркӣ ва сипас соли 854/1450 аз ҷониби Шайх Шаҳобуддини Арабшоҳ аз туркӣ ба арабӣ тарҷума шуда, асоси ҳар дуи он бознависи С.Варовинӣ мебошад, зеро тартиби ҳикоят, миқдору адад ва, махсусан, ашъору амсоли арабии дар матни таҳиянамудаи С.Варовинӣ мавҷуда, айнан дар тарҷумаи арабӣ омадааст. Ин нусхаи арабӣ дар Китобхонаи миллии Париж маҳфуз буда, бо андаке ихтисорот (8 боб) соли 1277/1861 дар Қоҳира рӯи чоп омадааст (8, йо).

Наشري сарчашмаи мазкур асосан дар Эрон зиёд сураат гирифтааст. Аз ҷумла, бори аввал «Марзбоннома» бар асоси муқоисаи шаш нусхаи дар боло муаррифиёфта аз ҷониби Муҳаммад Қазвинӣ мавриди тасҳеҳи интиқодӣ қарор гирифта, соли 1909 дар шаҳри Лейдан ва соли 1948 дар Техрон ба таъ расидааст (8).

Бо кӯшиши Муҳаммад Равшан асар ду маротиба, бори аввал дар силсилаи интишороти Бунёди фарҳанги Эрон соли 1355/1976 дар ду ҷилд тасҳеҳу нашр (ниг. ба: 17) ва бори дувум бо муқобалаву таҳияи нисбатан мукамал соли 1376/1997 ба таъ расидааст (9). Бино ба ишораи ин таҳиягар, аз ҷониби ховаршинос Рубин Луй низ китоби номбурда ба забони англисӣ тарҷума ва нашр гардидааст.

Тасҳеҳи «Марзбоннома» аз тарафи устоди донишгоҳи Техрон, доктор Халил Хатиби Раҳбар, ки тобистони 1389/2010 чопи понздаҳуми онро бо маънии вожаҳо, шарҳи байтҳову ҷумлаҳои душворфаҳм ва бархе нуктаҳои дастуриву адабӣ ва амсолу ҳикам дастраси хонандагон сохтааст, бори аввал соли 1364/1985 аз чоп баромадааст (10).

Тасҳеҳу наشري охирини «Марзбоннома» соли 1398/2019 бо кӯшиши Иффат Карбосӣ ва Муҳаммадризо Холиқӣ сураат гирифтааст (17, 255).

Дар кишвари мо намунае аз он дар чилди якуми силсилаи «Дурдонаҳои наср» соли 1987 дастрас гардидааст (7, 396-403).

Вобаста ба масъалаи муаллифи аслӣ, тарҷумонҳо, хусусиятҳо, мавқеъ ва нақши асар дар таърихи адабиёти форсӣ муҳаққиқони зиёде ибрози назар намудаанд. Ин ҳақиқатро вучуди мақолаи «Китобшиносии «Марзбоннома»-и муҳаққиқ Орзу Пурыздон, ки дар он 459 таълифоти муртабит ба ин асар муаррифӣ шудааст, тасдиқ мекунад (12). «Китобшиносии «Марзбоннома» аз се бахш иборат буда, дарбаргирандаи унвони 110 мақола, 232 китоб ва 117 поённомаи аз ҷиҳати мавзӯ ба самтҳои адабиёт, луғат, нусхашиносӣ, нигориш, забоншиносӣ, шарҳи мутун, таърих, сиёсат, ҷомеашиносӣ, фарҳанг, фалсафа, сиёсат ва ғайра марбут мебошад. Бояд қайд кард, ки бо вучуди ин мукамалӣ «зикри таҳқиқоти ғайрифорсӣ дар китобшиносӣ куллан вучуд надорад, дар

холе ки аввалин таҳқиқот дар бораи «Марзбоннома»-ро мусташирикони анҷом додаанд, ки то имрӯз идома дорад» (17, 257).

Дар зикру таҳқиқи номи муаллифи «Марзбоннома» низ аҳли адабу илм (амсоли Кайковус ва Ибни Исфандиёр, муаллифони «Қобуснома» ва «Таърихи Табаристон», мусташири фаронсавӣ Ш.Шефер, М.Қазвинӣ, М.Равшан, Р.Ҳидоят, А.Деххудо, С.Нафисӣ, М.Баҳор, Исмоил Маҳчурӣ, Х.Мирзозода, Н.Салимов, Ҷ.Азизкулов ва диг.) назари муҳолиф пешниҳод намудаанд, ки ин печидагӣ дар мақолаи Муҳаммад Алӣ Нурии Хушрӯдборӣ ва Самона Ҷаъфарӣ – «Ҷусторе дар шинохти муаллифи ростини «Марзбоннома» барҳам хӯрда, баҳс ба ҳалли худ расидааст (16).

Мақолаи Ҳусайн Шайх «Нақде бар се навишта дар бораи «Марзбоннома» низ аз ҷумлаи таҳқиқоти ҷиддан ошкоркунандаи ҳусну қубҳи 3 таҳқиқ мебошад: «Муқаддима»-и тасҳеҳу нашри охиринаи «Марзбоннома», ки бо кӯшиши Иффат Карбосӣ ва Муҳаммадризо Холиқӣ соли 1398/2019; мақолаи «Китобшиносии «Марзбоннома»-и муҳаққиқ Орзуи Пурыздон; мақолаи муҳаққиқ Ғуломризо Афросиёбӣ – «Китобҳои тоза перомуни таълифу тарҷума ва таҳрири «Равзат-ул-уқул»-и Муҳаммад Ғозии Малатиявӣ ва «Марзбоннома»-и Саъдуддини Варовинӣ, ки соли 1382/2003 рӯйи нашр омадаанд (17).

Дар осори илмӣ-таҳқиқотии олимони тоҷик низ аз вежагиҳои «Марзбоннома» суҳан рафтааст. Масалан, академик Н.Салимов зимни таҳлилу баррасии умумии осори мансури қарнҳои X-XIII, дар муқоиса бо осори дигар дар интиҳои ҳикоят ё дoston аз ғойдаву ғазилати матолиби баёнгардида ҳарф задани нависандаро ҷолиб ва «иҷтимоъбахшанда» ҳисобида, дар мавриди забон ва сабки нигоришаш чунин андеша иброз намудааст: «...дар «Марзбоннома», ҳарчанд ки аз дostonҳо иборат буда, онҳо дар заминаи суҳбати ду нафар имтидод меёбад, тафсилоти воқеаҳо дар дostonҳои алоҳида чун «Қалила ва Димна»-ву «Тӯтинома» тӯлонӣ нест. Муаллиф андешаҳои худро на бо ташбеҳу тавсифҳои зоид, ки ба тӯл кашидани баёни матлаб мунҷар мешаванд, балки бо суҳанони муқаррарӣ ва қорбасти ибороти арабиву аҳодис иброз медорад» (14, 371-372). Х.Шарифов дар «Назариёи наср» зимни баррасии хусусиятҳои гуногуни осори насрӣ дар асрҳои IV-IX ҳаҷрӣ аз «Марзбоннома» ёд кардааст: «Китобҳое, ки бо иловаи «нома» унвондоранд, дар шакли баёни қисса навишта шудаанд ва аз рӯзгори қаҳрамонон, таърихи амокину кишварҳо, қасбу пешаву дониш ва, ҳатто, румузи паррандагону ҷонварон хабар медиҳанд, ба монанди «Искандарнома»-ҳои насриву манзум, «Доробнома»-и Беғамӣ, «Марзбоннома»-и Саъдуддини Варовинӣ, «Шерознома»-и Фаҳриддин Абулаббос Зарқуби Шерозӣ, «Тӯтинома»-и Зиёуддини Наҳшабӣ ва ғайра» (18, 277).

Ба ин монанд, ҷанд ҷанбаи дигари ин асари тамсилӣ-ахлоқӣ мавриди пажӯҳиши муҳаққиқони гуногун қарор гирифтааст.

Соҳтор ва муҳтавои «Марзбоннома». Мувофиқи навиштаву тавзеҳоти С.Варовинӣ гунаи аслии «Марзбоннома» «зоҳире орошта надoшт» ва аз ин сабаб мавриди писанду пазириши хонандагон нагардида, аз назари ҳосу ом дур афтодааст: «Ва онро бар нух боб ниҳодаанд, ҳар бобе мушматил бар ҷандин дoston ба забони Табаристон ва порсии қадими бoston адо карда ва он олами маъниро ба луғати нозил ва иборати софил дар ҷашмҳо хор гардонид» (9, 10). Хидмати С.Варовинӣ барои қомилан несту нобуд нагардидани ин асар хеле назаррас аст. Мувофиқи ишорааш дар муқаддима ин адиби соҳибзавқ «суҳанони аҳли асру гузаштагони қарибулаҳдро мутолиа» ва донишу таҷрибаи муайянеро дар нигоришу пероиши осори мансур ҳосил намуда буд. Бинобар ин, бидуни ҳарос аз ташвишу душворӣ бо дигаргунсозии забону афзунбахшии ҳусни маънавий асарро бознависӣ менамояд: «...саҳифаи асло пеш ниҳодаму ба иборати хеш нақл кардан гирифтам» (9, 12). Аҳли илму адаб низ дар

натиҷаи мутолиаву омӯзиш бо дарназардошти хусусиятҳо «Марзбоннома»-ро ҳамчун «яке аз шоҳкорҳои насри форсӣ-тоҷикӣ» шинохтаву муаррифӣ намудаанд (15, 31).

Асар аз муқаддима, 9 боб ва хотима иборат аст. Қисмати муқаддима эҷоди мустақими С.Варовинӣ буда, дар он муаллиф аз ҷараёни таҳияи асар маълумот медиҳад. Муқаддимаи мазкур бо қитъае ба охир расида, ки бевосита ба номи вазири давр – Рабибудиин аз ҷониби С.Варовинӣ иншо ёфта, низ бозгӯйкунандаи ислоҳу дигаргунсозии матни аслии ва заҳматҳои муҳаррир мебошад:

*Вазири олими одил, Рабиби давлату дин,
Аё ба тавъ фалак тоати ту варзида...
...Бузургвора, ин бикрро, ки овардам
Бурун зи пардаи фикраш тамом болида.
Ба зери домани иқболи фазлпарвари ту,
Ба маҳзи хуни дили хеш парваронида.
Зи баҳри зевари ӯ то замона ақд кунад,
Ба ҷойи об ман аз дида дур чаконида.
Нигаҳ ба зулфу рухаи кун, ки равшан аст имрӯз
Замонаро ба саводу баёзи ӯ дида... (9, 18-19)*

Бино ба андешаи М.Қазвинӣ, бознависӣ ва ислоҳи «Марзбоннома», дар доираи нух боб бо усули ҳикоят андар ҳикоят созон ёфтааст (8, зе). Зимни мутолиа маълум мегардад, ки сабки асар шабеҳи «Калила ва Димна» аст, яъне қаҳрамони ҳикоятҳои тамсилу афсонаҳои ҳикоматомез бештар ҷонварон мебошанд. Миқдори ҳикояву дostonҳои таркиби бобҳои асар гуногунҳаҷманд:

-боби аввал: Дар таърифи китоб ва зикри возеъ ва баёни асбобу вазъи «Марзбоннома» (11-то);

-боби дуюм: Дар малики некбаҳт ва васоёте, ки фарзандонро ба вақти вафот фармуд (9-то);

-боби сеюм: Дар мулки Ардашер ва донои Меҳронбех (2 -то);

-боби чаҳорум: Дар деви говпой ва донои динӣ (5 -то);

-боби панҷум: Дар доди маҳ ва дoston (6-то);

-боби шашум: Дар Зирак ва Зарвӣ (11-то);

-боби ҳафтум: Дар шер ва шоҳи пилон (7-то);

-боби ҳаштум: Дар шутур ва шери парҳезгор (7-то);

-боби нухум: Дар уқоб ва Озодчеҳра ва Айро (10-то).

Яке аз таҳиягарони «Марзбоннома» – Муҳаммад Равшан дар муқаддимаи ҷопи сеюм (1376/1997) пас аз шарҳи нисбатан муфассали боби нахуст, бобҳои дигари асарро ба таври кӯтоҳи зайл муаррифӣ намудааст:

Боби аввали «Марзбоннома» бо зикри номи муаллиф – Марзбон ибни Шарвин оғоз меёбад. Шарвин панҷ писар дошт ва пас аз вафоташ фарзанди бузургаш бар сари ҳокимият меояду баъди муддате барои ишғоли мансаб байни бародарон муҳолифат ба миён меояд. Аз байни шоҳзодаҳо дар ин мағал танҳо Марзбон хоҳиши иштирокро надошт ва аз ин сабаб бо маслиҳати чанде аз бузургон ба шоҳ, яъне бародараш изҳори рафтани ба навиштани китобе машғул шуданро мекунад. Шоҳ баъди маслиҳат бо вазир Марзбонро имтиҳон карда, ба ӯ поку самимӣ будани мақсадаш боварӣ пайдо намуда, «изни рафтаниро» медиҳад аз ӯ меҳодад, ки китобро бисозад ва он ҷӣ дар андеша дорад, бигӯяд, то роҳкушоӣ ӯ бошад.

Бо ин боб дostonи Марзбон оғоз мешавад ва дар ҳашт боби дигар қиссаҳост, ки аз пайи якдигар нақл мешавад ва Марзбон пайи он решаи дардро меҷӯяду роҳи дармонро меҷӯяд.

Боби дуом дар аҳволи подшоҳест, ки шаш фарзанди худро ба вақти мурдан васият мекунад ва дар нигоҳдошти васиятҳои шашгона миёни ӯ ва писари бузургтар, ки ҷонишини ӯ мешавад, дostonҳо радду бадал мешавад.

Боби сеюм достони Малик Ардашер асту духтари ӯ, ки аз заносӣ рӯйгардон аст ва саранҷом тан ба издивоҷи касе медиҳад, ки доноӣ Меҳронбеҳ ном дорад.

Боби чаҳорум дар судмандии дониш асту Ҷоиди ба қор доштани он ва достони деви говпоӣ доноӣ неқин ва муҳозироти ин ду.

Боби панҷум достони деви парҳезгору қамозор аст ва бими хирс – вазири ӯ аз ду шағол – Додситону Додмеҳ, ки ба надимии подшоҳ расидаанд.

Боби шашум саргузашти сағест Зирак ном, ки ба ангишти Зарвӣ бар подшоҳӣ расидааст. Ин боб тамсили қасест, ки аз пастӣ ба сарварӣ мерасад.

Боби ҳафтум дар иқоби ситамгорон аст ва достони шеру пил ва низои он ду ва мағлубии пил.

Боби ҳаштум ҳикояти уштуру шеру порсост ва саранҷоми бадсиголиву макқорӣ.

Боби нӯҳум дар аҳволи ду қабл аст бо уқоб ва мочароҳе, ки миёни онҳо мевад» меғардад (9, понздаҳ-ҳафтад).

Бино ба таъкиду таснифи муҳаққиқ Маҳдӣ Ризоӣ ҳикояти асари номбурда дар қисс бо ҳикояти «Қобуснома» таърихи қадимтарро ифода намуда, даврони исломӣ ва, ҳатто, фарҳангу таърихи Эрони баъд аз исломро низ фароғир нестанд (13, 51).

«Марзбоннома» аз лиҳози муҳтаво ва сабки баён ба «Қалила ва Димна»-и Абулмаоӣ Насруллоҳи Муншӣ монандии зиёд дорад. Фарқ дар он аст, ки дар аввали «саъҷу издивоҷ зиёдтар омадааст ва низ феъли талабидан ба ҷойи талаб қардан, ки дар қадим маъмул набуда»-аст (3, 385). Аз ин рӯ, Холиқ Мирзозода, албатта, бо таъя ба муқаддима – навиштаи Саъдуддини Варовинӣ насри онро маснуъ ва, ҳатто, аз ҳадди насри маснуъ фаротару ба шеър наздиктар ҳисобида, қасрати истифодаи воситаҳои тасвири муҳолиға, тавсиф, ташбеҳ ва истиораро дар он ба қайд овардааст (11, 407). 3. Сафо матни тахрирнамудаи С. Варовиниро «шоҳқорӣ» ҳисобида, қайд месозад, ки «аҳаммияти он хусусан дар он аст, ки афкори шоирона ҷунон дар наср роҳ ёфтааст, ки бад-он асари тозае аз зебоиву лутф баҳшида ва онро дар навъи худ беназир сохтааст» (15, 31).

Дар умум, асари мазкур аз сарчашмаҳои адабии ба шумор мевад, ки муаллифи асли он Марзбон ибни Шарвин, яке аз писарони панҷумин подшоҳи силсилаи Бовандия (солҳои салтанат: 158-200/775-816) мебошад.

Имрӯз дар кишвари мо зарурати омӯзишу таҳқиқи ҳамаҷарафаи филологии «Марзбоннома», аз он ки пайванди моро ба гузаштаи фарҳанги миллиамон боз ҳам тақвият медиҳад, бештар эҳсос мешавад. Ин асарро на фақат ҳамчун як маъҳази адабӣ, балки ҳамчун як сарчашмаи таърихӣ низ истифода бурдан ба манфиати илмҳои ҷомеашиносӣ мебошад. Аз ин рӯ, бар асоси нашриҳои форсӣ ё нусхаҳои хаттии мавҷуда таҳияи матни пурра ва ба нашр расонидани «Марзбоннома», ки дар рӯйхати асарҳои хонданашон хатмии озмунӣ умумичумхуриявӣ «Фурӯғи субҳи доноӣ қитоб аст» ба қайд омада, аммо ба хонандагонӣ бо хатти ниёгон ноошно дастрас нашудааст, аз заруратҳои дигаре ба ҳисоб мевад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Азизқулов, Ҷ. Марзбон / Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Иборат аз се ҷилд. Ҷ.2. – Душанбе: СИЭСТ, 1989. – С.159.
2. Азизқулов, Ҷ. Марзбоннома / Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Иборат аз се ҷилд. Ҷ.2. – Душанбе: СИЭСТ, 1989. – С.159.
3. Баҳор, Маликушшаро. Сабақшиносӣ ё таърихи татаввурӣ насри форсӣ. – Душанбе: Бухоро, 2012. – С.383-385.

4. Гийёсов, Нурулло. Марзбон ибни Рустам ибни Шарвини Пирим / Донишномаи Сомониён. Ҷ.1. А-М. – Хучанд: Нури маърифат, 2008. – С.478.
5. Деҳхудо, Алиакбар. Лугатнома. Иборат аз 15 ҷилд. Ҷ.13. – Техрон: Сипеҳр, 1377. – С.20656.
6. Донишпажӯх, Манучеҳр. Чойгоҳи насри Шерозу Форс дар таҳаввули насри форсӣ дар садаҳои ҳафтум то нӯҳуми ҳиҷрӣ. – Техрон: Фарҳангистони ҳунари Ҷумҳурии исломии Эрон, 1387. – 432 с.
7. Дурдонаҳои наср. Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷ.1. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 490 с.
8. Марзбоннома. Таълифи Марзбон ибни Рустам ибни Шарвин аз шоҳзодагони Табаристон дар авохирӣ қарни чаҳоруми ҳиҷрӣ ва ислоҳи котиби бореъ ва дабири шево Саъдуддин Ал-Варовинӣ дар авоили қарни ҳафтуми ҳиҷрӣ. Ба тасҳеҳу таҳияи Муҳаммад ибни Абдулваҳҳоби Қазвинӣ. Ба замимаи «Ат-тарҷумон ӯан китоб-ул-Марзбон» таълифи Аллома Муҳаққиқ Муизии Дизфулӣ. – Техрон: Интишороти Китобхонаи Садр, 1908. – 22 с. (муқаддима)+315 (матн)+104 (муқаддима ва матн).
9. Марзбоннома. Таҳрири Саъдуддини Варовинӣ. Бо муқобала ва тасҳеҳу таҳияи Муҳаммад Равиан. Чопи сеюм бо ислоҳот ва изофот ҳамроҳ бо маони оёту абёту вожаҳо. – Техрон: Асотир, 1376. – 11 с. (ишорае ба чопи дувум) + аз с. 12 то с. 36 (муқаддима)+1145 с. (матн).
10. Марзбоннома. Тарҷумаи Саъдуддини Варовинӣ. Бо кӯшиши Халил Хатиби Раҳбар. Бо маънии вожаҳо, шарҳи байтҳову ҷумлаҳои душворфаҳм ва бархе нуктаҳои дастуриву адабӣ ва амсолу ҳикам. Чопи понздаҳум. – Техрон, 1389. – 795 с.
11. Мирзозода, Холиқ. Таърихи адабиёти тоҷик (Аз давраи қадим то асри XIII) Китоби I қисми II. – Душанбе: Маориф, 1987. – 488 с.
12. Пурыздон, Орзу. Китобиносии «Марзбоннома» // Оинаи пажӯҳиш, 191. – Соли сиюм. – Шумораи аввал, фарвардин – урдубиҳишт, 1398. – С. 112-134.
13. Ризой, Маҳдӣ. Марзбоннома – ёдгоре аз Эрони аҳди Сосонӣ // Пажӯҳишномаи забон ва адаби форсӣ (Гавҳари гӯё). – Соли чаҳорум. – Шумораи аввал, паёнаи 13, баҳори 1379. – С.47-68.
14. Салимов, Н. Марҳалаҳои услубӣ ва таҳаввули анвои наср дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои IX-XIII). – Хучанд: Нури маърифат, 2002. – 400 с.
15. Сафо, Забехулло. Мухтасаре дар таърихи таҳаввули назму насри порсӣ. Чопи панҷум. – Техрон: Чопхонаи Донишгоҳ, 1338. – 109 с.
16. Хушрӯдборӣ, Муҳаммад Алӣ Нурӣ; Ҷаъфарӣ, Самона. Ҷусторе дар шинохти муаллифи ростини «Марзбоннома» // Дуфаслномаи таърихи адабиёт (нашрияи илмӣ). – Давраи сиздаҳум. – Шумораи I, баҳор ва тобистони 1399. – С.189-201.
17. Хусайн Шайх. Нақду баррасии се навишта дар бораи «Марзбоннома» // Оинаи пажӯҳиш, 191. – Соли сиву дуюм. – Шумораи панҷум, озармоҳи 1400. – С.254-260.
18. Шарифов, Худой. Назарияи наср дар адаби форсии асрҳои 4-9 ҳиҷрӣ. – Душанбе, 2004. – 319 с.

REFERENCES:

1. Azizkulov, J. Marzbob / Encyclopedia of Tajik Literature and Art: in three volumes. V.2. - Dushanbe: SIEST, 1989. – 159 pp.
2. Azizkulov, J. Marzbob-Name / Encyclopedia of Tajik Literature and Art: in three volumes. V.2. - Dushanbe: SIEST, 1989. – 159 pp.
3. Bahor, Malikushshuaro. Stylistics or the History of the Development of Persian Prose. - Dushanbe: Bukhara, 2012. – PP. 383-385.
4. Ghiyasov, Nurullo. Marzbob ibn Rustam ibn Sharvin Pirim / Encyclopedia of Somoniyon. V.1. A-M. - Khujand: The Light of Enlightenment, 2008. – 478 pp.

5. Dehkhudo, Aliakbar. Dictionary: in 15 volumes. V. 13. - Tehran: Sipehr, 1377. – PP. 20656.
6. Donishpajuh, Manuchehr. The Place of Sheroz and Persian Prose in the Evolution of Persian Prose referring to 7th to 9th centuries (hijra). - Tehran: Art Culture of the Islamic Republic of Iran, 1387. - 432 pp.
7. Pearls of Prose: in four volumes. V.1. - Dushanbe: Cognition, 1987. - 490 pp.
8. Marzbon-Name. Compiled by Marzbon ibn Rustam ibn Sharvin is One of the Princes who lived in Tabaristan referring to the end of the 4th century (hijra) and revised by the secretary and elegant secretary Saaduddin Al-varovini appertaining to the beginning of the 7th century (hijra). Under the editorship of Muhammad ibn Abdulwahhab Qazwini. Addendum to “At-Tarjuman an Kitab-ul-Marzbon” authored by Alloma Muhaqqiq Muizi Dizfuli. - Tehran: Sadr Library Publ. 1908. - 22 p. (introduction)+315 (text)+104 (introduction and text).
9. Marzbon-Name. Under the editorship of Sa’duddin Varovini. Interacted and corrected by Muhammad Ravshan. The third edition - revised and enlarged alongside with the meaning of verses and words. - Tehran: Asotir, 1376. - 11 p. (a reference to the second edition) + from p. 12 to p. 36 (introduction) + 1145 pp. (text).
10. Marzbon-Name. Translation of Sa’duddin Varovini. Under the editorship of Khalil Khatib Rahbar. With the meaning of words, explanation of hard-to-understand verses and sentences, and some points of instruction and literature, proverbs and wisdom. The Fifteenth edition. - Tehran, 1389. - 795 pp.
11. Mirzozoda, Kholiq. The History of Tajik literature (From the ancient times up to the 13th century) Book I, part II. - Dushanbe: Enlightenment, 1987. - 488 pp.
12. Puryazdon, Orzu. Bibliography of “Marzbon-Name” // The Mirror of Research, 191. The thirtieth year. - The first issue, Farvardin - Urdubihisht, 1398. – PP. 112-134.
13. Rizoi, Mahdi. Marzbon-Name - a monument out of Iran referring to Sassanid dynasty // Research on Persian language and literature (Bright pearl). The fourth year. – The first number, 13 in a row, spring 1379. – PP. 47-68.
14. Salimov, N. Stylistic stages and the evolution of prose style in Persian-Tajik literature (9th - 13th centuries). - Khujand: The Light of Enlightenment, 2002. - 400 pp.
15. Safo, Zabehullo. A brief history of the development of Persian poetry and prose. The fifth edition. - Tehran: University publishing-house, 1338 hijra. -109 pp.
16. Khushrodbori, Muhammad Ali Nuri; Jafari, Samona. A search aimed at the identification of the true author of “Marzbon-Name” // Two-part book on the history of literature (academic publication). The thirteenth period. – Number 1, Spring and Summer 1399 hijra. – PP.189-201.
17. Hussein Sheikh. Criticism and consideration of three writings on “Marzbon-Name” // The Mirror of Research, 191. The thirty-second year. - The fifth issue, March 1400. - pp. 254-260.
18. Sharifov, Khudoi. Theory of prose in Persian literature referring to 4th - 9th centuries. - Dushanbe, 2004. - 319 pp.